

doi: 10.15388/Baltistica.53.2.2354

ZIGMAS ZINKEVIČIUS
(1925 01 04–2018 02 20)

Vilniaus Antakalnio kapinių menininkų kalnelyje 2018-ųjų žiemą iškilo dar vienas kauburėlis – čia amžinojo poilsio atgulė profesorius akademikas Zigmas Zinkevičius, žymusis sunkiais pokario metais subrendusios vyriausios kartos lituanistas, kuriam sistemingas gimtosios kalbos istorijos tyrimas buvo ir anksti suvokta pareiga, ir gyvenimo prasmė. Atsisveikinome su kelias lituanistų ir baltistų kartas išugdžiusiu pedagogu, pasaulyje žinomiausiu lietuvių kalbininku, itin plataus akiračio, išskirtinio darbštumo mokslininku, sukūrusiu ištisą monografijų ir straipsnių, mokomųjų ir platesnei visuomenei skirtų mokslo populiarinimo veikalų biblioteką. Atsisveikinant su Profesoriumi Lietuvos humanitarų, ir ne vien jų, skaudaus praradimo suspaustas širdis guodė mintis, kad teko laimė jį pažinti, patirti jo asmenybės sklaidžiamą šviesą ir iš jo mokytis, nes pasak mūsų kalbotyros metraštininko Algirdo Sabaliausko, „Moksle turbūt nėra dažnas atvejis, kai viename asmenyje susilieja talentingas tyrinėtojas, nuostabus pedagogas

ir puikus populiarintojas“¹. Netekome kilnaus, gera linkinčio žmogaus, visada ištiesdavusio pagalbos ranką ir surasda-

¹ Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1980–2010 m.*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, 113.

vusio paguodos ar padrąsinimo žodį kiekvienam, kam prireikdavo jo patarimo ir palaikymo.

Zigmas Zinkevičius gimė 1925 m. sausio 4 d.² Juodąslių vienkiemyje, įsikūrusiame netoli Ukmergės, ant Šventosios kranto. Ši graži, prakilnų vardą turinti vaikystės upė įkvėpė būsimojo profesoriaus meilę vandens sportui, nes jaunystėje jo būta aistringo buriuotojo, tapusio jachtos II laipsnio vairininku ir Vilniaus universiteto buriuotojų sekcijos pirmininku. Ant Šventosios krantų užaugusiam aukštaičiui daugelis pamatinių žmogaus būties vertybių – darbštumas, stiprus pareigos jausmas, pažiūrų nuoseklumas ir tolerancija – buvo šventos visą gyvenimą.

Baigęs Ukmergės Antano Smetonos gimnaziją, Zigmas Zinkevičius 1945 m. atvyko į Vilniaus universitetą studijuoti lietuvių kalbos ir literatūros ir pasiliko jame lygiai pusę amžiaus, perėjęs visas akademinės pakopas nuo studento, jauno dėstytojo iki docento (1958 m.) ir profesoriaus (1969 m.). Vilniaus universitete jis buvo Istorijos ir filologijos fakulteto prodekanu (1956–1968 m.), penkiolika metų (1973–1988 m.) vadovavo Lietuvių kalbos katedrai, vėliau

² Įvairiuose iki nepriklausomybės atkūrimo išleistuose leidiniuose būdavo netiksliai nurodoma, kad gimimo metai esą 1927-ieji, pvz.: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 12, Vilnius: Mokslas, 1984, 445; Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1940–1980 m.*, Vilnius: Mokslas, 1982, 68; ir kt.

(1988–1991 m.) – Baltų filologijos katedrai, o 1994-aisiais išėjęs į pensiją, dar vienerius metus skaitė paskaitas³.

Kalbos dalykais būsimąjį mokslininką sudomino puikūs Ukmergės gimnazijos lietuvių kalbos mokytojai, o lemtingą susidomėjimą istorine kalbotyra įžiebė pirmoji į rankas pakliuvusi kalbotyros knyga – Prano Skardžiaus „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ (1943), kurią vokiečių tėvas gavo kaip priedą prie nusipirkto žibalo. Ne viskas šioje knygoje smalsiam gimnazistui buvo aišku, bet – „rūpėjo išsiaiškinti, taip ir įklimpau visam gyvenimui“ – po daugelio metų pats yra prisipažinęs viename interviu⁴. Aiškintis ir išsiaiškinti teko savarankiškai, nes Zinkevičiaus studijų metais mūsų kalbotyra gyveno gana liūdnus laikus: baigiantis Antrajam pasauliniam karui, ir Skardžius, ir kiti žymiausi kalbininkai buvo palikę Lietuvą, o sovietinės okupacijos primestas marizmas, arba „naujasis kalbos mokslas“, neturėjo

³ Puikių paskaitų, aiškiai perteikiančių sudėtingus istorinės kalbotyros dalykus, klausėsi ne vien Vilniaus universiteto lituanistai: Zinkevičius paraleliai yra dėstęs ir anuometiniame Vilniaus pedagoginiame universitete, nuo 1990-ųjų – atsikūrusiame Vytauto Didžiojo universitete ir skaitęs specialų lietuvių ir baltų kalbotyros kursą Lietuvos konservatorijos (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) etnomuzikos specialybės studentams.

⁴ Zigmas Zinkevičius, *Rinkiniai straipsniai* 4, Vilnius: Katalikų akademija, 2004, 49.

nieko bendra nei su teorine, nei juo labiau su lyginamąja istorine kalbotyra. Skardžiaus knygos sužavėtą studentą ypač dominusi į priešrašytinius laikus nusidriekianti lietuvių kalbos istorija, nušviečianti jos ryšius su giminiškomis kalbomis, tada apskritai nebuvo dėstoma. Laimei, Vilniaus universitete buvo likusi turtinga Lituanistikos seminaro biblioteka, kurioje buvo sukaupti svarbiausi lyginamosios istorinės kalbotyros veikalai, o juose galėjai rasti tai, ko gauti paskaitose nebuvo įmanoma. Nuo 1946 m. pradėjęs dirbti Lietuvių kalbos katedros laborantu, Zigmas Zinkevičius pasinėrė į įdėmias seminaro bibliotekos lobių studijas, padėjusias susidaryti tvirtus kalbos istorijos tyrinėjimo pagrindus, kurie, derėdami su imlia atmintimi ir polinkiu į enciklopedinį tiriamo dalyko pažinimą, ilgainiui suformavo savitą jo mokslinio darbo stilių.

1950-aisiais gavęs universiteto baigimo diplomą (su pagyrimu), Zigmas Zinkevičius savo *Alma Mater* pradėjo dėstyti tada visai naują paties parengtą lietuvių kalbos istorinės gramatikos kursą. Aplink energingą, profesionaliai ir patraukliai savo mėgstamą dalyką perteikiantį dėstytoją ėmė burtis studentai: netrukus pradėjo veikti jo vadovaujamas mokslinis istorinės gramatikos būrelis. Pirmieji jaunojo dėstytojo paskaitų klausytojai buvo vos keleriais metais už jį patį jaunesni studentai lituanistai, tarp jų – ir būsimoji žmona Regina Lisaitė, visam gyvenimui tapusi ištikima savo vyro pagalbininke ne vien buities, bet ir mokslo reikaluose.

Universitete turėdamas didelį pedagoginį krūvį (be istorinės gramatikos, dėstė lietuvių dialektologijos kursą, vadovavo daugeliui kursinių ir diplominių darbų), jaunasis dėstytojas lygia greta užsidegęs dirbo mokslinį darbą. Be jokių kūrybinių atostogų ar doktorantūros parašė ir 1955 m. apgynė anuomet kandidatine vadintą daktaro disertaciją „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai“, kuri 1957-aisiais buvo išleista atskira knyga, o po metų pasirodė patrupintas jos variantas rusų kalba⁵. Knygoje aprašyta įvardžiuotinių būdvardžių kilmė ir raida sulaukė labai gero vertinimo⁶, o talentingas tyrėjas, su ja įžengęs į lietuvių kalbotyrą, metams bėgant tapo iki šiol neabejotinai pačiu produktyviausiu mūsų kalbininku, tarusiu savo žodį daugeliu įvairiausių lietuvių kalbos klausimų ir ypač daug nuveikusiu dialektologijos, kalbos istorijos ir ono-

⁵ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957; taip pat jo: Nekotorye voprosy mestoimennyx prilagateľnyx v litovskom jazyke, *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija* 3, 1958, 50–100.

⁶ Palankias recenzijas parašė žymūs lingvistai – Janas Otrębskis (*Lingua Posnaniensis* 7, 1959, 297–301), Pranas Skardžius (*Zeitschrift für slavische Philologie* 27, 1959, 444–445), Viačeslavas Ivanovas ir Vladimiras Toporovas (*Voprosy jazykoznanija* 1, 1959, 110–112).

mastikos srityse. Apskritai, su Zinkevičiaus pedagoginės ir mokslinės veiklos pradžia turbūt reikėtų sieti ne tik lietuvių kalbotyros pakilimą pokario metais, bet ir vėlesnį tolygų stiprėjimą, nes jo darbai daug lėmė, kad Vilnius taptų pasauliniu baltistikos centru. Litanistikos mokslo ir studijų būklė jam rūpėjo iki pat paskutinių gyvenimo dienų.

Minėtos trys Zinkevičiaus moksliniams interesams artimiausios sritys yra gana glaudžiai viena su kita susijusios, ypač kalbos istorija ir dialektologija. Pats jis daugybę kartų yra pabrėžęs, kad lietuvių kalbos fonetinės ir gramatinės sistemos istorinei raidai tirti tarmės esančios itin svarbios, turint galvoje, kad seniausi spausdinti mūsų raštai tesiekia XVI a., taigi yra gana „jauni“.

Zinkevičiaus mokslinės karjeros pradžioje, praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje, lietuvių dialektologija dar nebuvo peržengusi faktų rinkimo stadijos. Iki tol sukaupta gausi medžiaga (nors ir ne iš visų šnektų tolygiai) prašyte prašėsi susisteminti – litanistikos ir baltistikos tolesnės pažangos labui. Kas nors turėjo tą didelį darbą nudirbti ir Zinkevičius ryžtingai ėmėsi sunkios, bet prasmingos pareigos. Pasitelkęs nemažą būrį patikimų informatorių (daugiausia studentų), jis planingai kaupė trūkstamus duomenis iš menkiausiai iširtų šnektų ir kruopščiai tikrino turimus iš anksčiau. Po gerą dešimtmetį užtrukusio įtempto darbo pasirodė „Lietuvių dialektologija“ (1966), fundamentalus didelės apimties veikalas, už kurį jo

autoriui 1967 m. buvo suteiktas habilituoto daktaro laipsnis, o dar po metų paskirta Lietuvos valstybinė premija. Ši knyga, iš esmės būdama lyginamoji tarmių gramatika (fonetika ir morfolo-gija), neabejotinai praturtino litanistikos, baltistikos ir apskritai lyginamosios kalbotyros faktinę bazę: joje buvo su-registruoti visi svarbiausi tarmių garsų ir kaitybos morfemų tipai, nurodytas jų paplitimas⁷ ir parodyti ryšiai su atitinkamais bendrinės kalbos elementais. Be to, čia buvo remiamasi autoriaus drauge su Aleksu Girdeniu patikslinta naujesne tarmių klasifikacija⁸, kuri po kelerių metų tapo visuotinai priimta. Turbūt galima manyti, kad ją galutinai įtvirtino aukštosioms mokykloms skirtas vadovėlis „Lietuvių kalbos dialektologija“⁹, kuriame pateiktas apibendrintas pagrindinių tarmių ir jų patarmių vaizdas.

Lietuvių kalbotyroje sinchroniniams tarmių tyrimams gerokai pasistūmėjus

⁷ Neveltui knygą recenzavęs Aleksas Girde-nis joje pridėtus 75 žemėlapius yra pavadinęs „mažuoju lietuvių kalbos tarmių fonetikos atlasu“ (*Baltistica* 4(1), 1968, 135) – Lietuvių kalbos ir literatūros instituto parengtas „Lietuvių kalbos atlaso“ fonetikos tomas pasirodė tik po 16 metų, 1982-aisiais.

⁸ Aleksas Girde-nis, Zigmas Zinke-vičius, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos, *Kalbotyra* 14, 1966, 134–147.

⁹ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Moks-las, 1978; antroji stereotipinė laida – Vilnius: Moks-lo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

į priekį, pasidarė įmanoma tiksliau lokalizuoti senųjų raštų tarminį pagrindą, ir netrukus Zinkevičius pradėjo nuodugniai tirti XVI–XVII a. tekstų kalbą, siekdamas išsiaiškinti, kuriōs tarmės ypatybes ji atspindi, kiek joje pasitaiko kitų tarmių elementų, pagaliau, kiek ta tarmė, kuria parašytas tekstas, yra pakitusi iki šių dienų. Maždaug nuo 1968-ųjų ir vėliau lingvistiniuose leidiniuose pasirodė šių tyrimų rezultatai – serija straipsnių¹⁰, kuriuose lokalizuojama Mažvydo, Petkevičiaus, Sirvydo, Slavočinskio ir kitų XVI–XVII a. menkliau žinomų autorių tarmė ir aprašomos jos ypatybės. Kaip kalbos istorikui, Zinkevičiui rūpėjo ne vien senųjų raštų tarmės santykis su dabartine, rodantis konkrečios tarmės kitimo kryptį ar tarmių sąveiką, bet ir pačių tarmių kilmė. Susumuotus tarmių ištakų paieškos rezultatus matome po kelių dešimtmečių pasirodžiusioje knygoje „Lietuvių tarmių kilmė“ (2006). Joje nustatyta lietuvių kalbos plotą į pagrindines vakarinės ir rytinės dalies tarmes suskaldžiusių seniausių fonetinių izofonų santykinė chronologija ir aptariamas išnykusių kuršių, žiemgalių, sėlių ir jotvingių kal-

¹⁰ Pirmasis straipsnis išspausdintas žurnale „Baltistica“: Zigmąs Zinkevičius, Apie 1605 m. katekizmo tarmę, *Baltistica* 4 (1), 1968, 109–116. To paties katekizmo akcentologinės ypatybės atskirai išnagrinėtos leidinyje Zigmąs Zinkevičius, *Iš lietuvių istorinės akcentologijos: 1605 m. katekizmo kirčiavimas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1975.

bų substrato poveikis tolesnei atskirų žemaičių ir aukštaičių tarmių raidai.

Visi su diachroninės dialektologijos tematika susiję Zinkevičiaus darbai kryptingai tiesė kelią seniai puoselėtos svajonės išsipildymo link – parašyti lietuvių kalbos istoriją, aprėpiančią jos būvį laike ir erdvėje nuo seniausių lingvistine analize pasiekiamų laikų iki dabar. Rašyti ją pradėjo, kaip yra patvirtinęs viename pokalbyje, Skardžiaus paragintas¹¹ (išėjęs „Lietuvių dialektologijai“, jiedu susirašinėjo iki Skardžiaus mirties 1975 m.). Tačiau sumanyto veikalo pirmojo tomo reikėjo ilgokai palaukti: anksčiau už jį pasirodė aukštosioms mokykloms skirta dviejų dalių „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“¹², kokios tada studentams verkiant trūko¹³. Šis vadovėlio paskirtę gerokai pranokstantis darbas, kuriame itin aiškiai ir nuosekliai išdėstyta tradicinė lietuvių kalbos garsų ir formų kilmės ir raidos koncepcija, daugeliui metų į priekį tapo

¹¹ Zigmąs Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai* 4, Vilnius: Katalikų akademija, 2004, 139.

¹² Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1, 1980; 2, 1981, Vilnius: Mokslas.

¹³ Nuo 1970 m. būdamas Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos mokslinės metodinės komisijos pirmininku Zinkevičius nuoširdžiai rūpinosi lituanistikos studijų kokybe, siekdamas, kad aukštosioms mokykloms būtų parengti originalūs šiuolaikiški visų lituanistinių disciplinų vadovėliai.

tvirta lietuvių kalbos istorinės gramatikos studijų atrama, Vytauto Ambrazo žodžiais tariant, nepamainomu „garsų ir formų istorijos žinynu“ kiekvienam, pradedančiam domėtis bet kuria konkrečia istorinės fonetikos ar morfologijos problema.

Daugiatomę „Lietuvių kalbos istoriją“, apie kokią svajota nuo pat mokslinės veiklos pradžios, Zinkevičius rašė vedamas įsitikinimo, kad „kalbos istorijos mokslas turi padėti pažinti tautos istoriją“¹⁴. Todėl nenuostabu, jog plati kalbos ir tautos istorijos panorama čia atskleista su enciklopediniu daugelio dalykų išmanymu, natūraliai siejant kalbotyros ir kitų mokslo šakų – senosios literatūros, istorijos, archeologijos, etnologijos ir mitologijos – duomenis. Nuostabiau kas kita: kad tokį sunkų ir sudėtingą uždavinį ant savo pečių užsikrovė vienas tyrėjas, o ne, kaip įprasta, tam suburtas kelių mokslininkų kolektyvas. Šiandien galime tvirtai pasakyti, kad monumentali šešiatomė „Lietuvių kalbos istorija“ (su papildomu rodyklių ir bibliografijos tomu)¹⁵, apdovanota

¹⁴ Zigmas Zinkevičius, Svarbiausios tirtinos lietuvių kalbos istorijos problemos, *Lituanistica* 1(21), 1995, 73.

¹⁵ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija* 1: *Lietuvių kalbos kilmė*, 1984; 2: *Iki senųjų raštų*, 1987; 3: *Senųjų raštų kalba*, 1988; 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, 1990; 5: *Bendrinės kalbos iškilimas*, 1992; 6: *Lietuvių kalba naujausiais laikais*, 1994; *Rodyklės ir bibliografija*, 1995, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Lietuvos Respublikos mokslo premija (1995 m.), yra ne tik paties Zigmo Zinkevičiaus, bet ir visos lietuvių kalbotyros *opus magnum*, koku nedaugelis tautų gali pasidžiaugti ir pasididžiuoti. Į vieną tomą sutalpintas¹⁶ šio reikšmingo veikalo variantas anglų kalba („The History of the Lithuanian Language“ 1996, 1998) padarė jį lengvai prieinamą tarptautiniu mastu.

Savaip plėtodamas Kazimiero Būgos mintį, jog „Kalba, tartumi stebuklingasis veidrodis, rodo mums netikėtai dabartį, bet ir tolimesniąją praeitį“¹⁷, Zinkevičius

¹⁶ Daugiatomės „Lietuvių kalbos istorijos“ pagrindu parengta ir aukštųjų mokyklų lietuvių filologijos studijų programai pritaikyta mokomoji knyga: Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

¹⁷ Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, 431. Už tai, kad Būgos mokslinis palikimas dabar prieinamas ne tik liuanistams, bet ir slavistams bei indoeuropeistams, turime būti dėkingi Zinkevičiui, pačioje savo kūrybinės veiklos pradžioje kruopščiai parengusiam genialiojo mūsų kalbininko „Rinktinių raštų“ tritomį (1958–1961) ir „Rodykles“ (1962). Čia sudėtos svarbiausios po įvairių šalių leidinius išsibarsčiusios Būgos publikacijos, pirmąkart išspausdinti anksčiau neprieinami rankraštiniai darbai ir suregistruoti įvairiose mokslo institucijose saugomi rankraščiai bei su Būgos gyvenimu ir veikla susiję dokumentai. Vėliau Zinkevičius yra parašęs du, anot Algirdo

įvairiomis progomis pabrėždavo kalbos ir tautos istorijos ryšį, nes, jo nuomone, kalbos istorikas, tirdamas kalbos raidą, turi gerai pažinti kalbos funkcionavimo sąlygas, susiklosčiusias skirtingose jos gyvavimo epochose, kitaip sakant, tyrėjo išvados turinčios išplaukti iš lingvistinės analizės ir kitų mokslo šakų duomenų bei ekstralingvistinių faktų sintezės. Tokią sintezę matome ir daugiatomėje „Lietuvių kalbos istorijoje“, ir po gero dešimtmečio parašytoje knygoje „Lietuvių tautos kilmė“ (2005). Joje lietuvių etnogenezės klausimai aptarti lingvistiniu požiūriu, bet siekdamas suderinti kalbininkų, archeologų ir antropologų pažiūras į etnogenezę, Zinkevičius drauge su archeologu Aleksejumi Luchtanu ir antropologu Gintautu Česniu parengė dar vieną knygą „Tautos kilmė“, kuri, įtraukta į leidinių seriją *Lietuva*, lietuvių kalba pasirodė 2006 metais¹⁸. Nuolatinis naujų ir kalbos istorijai tirti svarbių duomenų kaupimas Zinkevičiui buvo nepa-

Sabaliausko, „iki šiol geriausios“ populiarios Būgos biografijos variantus („Kazimieras Būga. Gyvenimas ir darbai“ 1979; „Kalbininkas K. Būga“ 1981).

¹⁸ Jos variantai anglų ir vokiečių kalbomis („Where we come from: the origin of the lithuanian people“; „Woher wir stammen: Der Ursprung des Litauischen Volkes“) išleisti net anksčiau už lietuviškąjį (abu 2005 m.), o vėliau buvo išleisti dar du variantai rusų ir italų kalbomis („Откуда родом литовцы“ 2006; „Da dove veniamo: L'origine del popolo lituano“ 2007).

baigiamas darbas: juos apmąstydamas ir aiškindamas plačiame Lietuvos istorijos kontekste, parašė dar kelias įsidėmėtinas monografijas¹⁹. Studijoje „Rytų Lietuva praeityje ir dabar“ (1993)²⁰ nuodugnai aptarti rytinėse Lietuvos žemėse nuo seniausių laikų iki dabar vykę kalbiniai ir etniniai pokyčiai, knygoje „Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą“ (2008) išryškintos su kalba, literatūra ir apskritai su visa humanitarine sfera susijusios mūsų kultūros sritys, kurių plėtrai postūmį ir įtaką yra padariusi Mažosios Lietuvos šviesuolių veikla²¹. Paskutinėje didelėje monografijoje „Lietuviai: Praeities didybė ir sunykimas“ (2013, 2015) apibendrinti kalbotyros, archeologijos, antropologijos ir kitų mokslo sričių duomenys apie baltiškąją lietuvių proistorę ir su geroka publicistinės aistros doze papasakota apie istoriniais laikais tautos nueitus didingus ir vargingus kelius nuo Mindaugo sukurtos valstybės iki šiandien.

¹⁹ Gaila, kad apie 2006 m. spaudai parengtas didelės apimties veikalas „Lietuvių bendrinė kalba: kilmė ir raida“ dėl finansavimo sunkumų iki šiol tebėra neišleistas (žr. Zigmąs Zinkevičius, *Lituanistinė veikla po 2006 metų*, Vilnius: Edukologija, 2013, 32–33, 58).

²⁰ Ji išleista ir rusų kalba: *Vostočnaja Litva v prošlom i nastojaščem*, 1996.

²¹ Ją Zinkevičius buvo puikiai išstudijavęs: būdamas vienu iš „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ (1–4 t., 2000–2009) vyriausiųjų redaktorių, enciklopedijai yra parašęs daugiau kaip 100 straipsnių.

Tarp kalbos mokslui ir kultūros istorijai reikšmingų Zinkevičiaus darbų²² išsiskiria savita studija „Lietuvių poteriai“ (2000), kurioje įminta jam seniai knietėjusi lietuviškoje žegnonėje „Vardan **Dievo** Tėvo...“ esančio neįprasto įterpimo „Dievas“ mįslė ir įtikinamai įrodyta, kad tiek žegnonės pradžios formulė, tiek kitos, senesniems poterių užrašymams būdingos frazės sutampa su atitinkamomis XIII a. vokiečių poterių žodinėmis konstrukcijomis. Taigi mūsų poteriai turėjo būti išversti iš viduramžių vokiečių kalbos jau Mindaugo krikšto metu, o artinti juos prie lenkiškų poterių imta vėliau, po antrojo oficialaus Lietuvos krikšto, – šią išvadą patvirtina knygoje pateikta kruopšti žegnonės ir poterių tekstų pakitimų analizė nuo XIII a. iki XXI a.

Svarbus kalbos ir tautos istorijos bei kultūros sąsajų šaltinis Zinkevičiui buvo kone visą gyvenimą jo dėmesį traukęs mūsų vardynas, kurio tyrimą vadino „savotiška kalbos archeologija“. Vardyno, pirmiausia asmenvardžių, tyrimą jis praturtino ne vienu novatorišku darbu, šiandien įeinančiu į lietuvių antroponimikos aukso fondą – prade-

²² Didesnės ir mažesnės apimties, jų esama ne vieno, pvz.: Zigmąs Zinkevičius, *Šventasis Brunonas ir Lietuva: Lietuvos vardo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose tūkstantmečiui*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010; taip pat jo: *Lietuvos senosios valstybės 40 svarbiausių mįslių*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų centras, 2011.

dant pirmąją monografiją „Lietuvių antroponimika: Vilniaus asmenvardžiai XVII a. pradžioje“ (1977), kurioje bene pirmąkart įdėmiai išnagrinėtas lietuvių vardyno lenkinimo procesas, ir baigiant įspūdingos apimties (daugiau kaip 800 puslapių) veikalą „Lietuvių asmenvardžiai“ (2008). Jame, sistemiškai išanalizavęs lietuvių dvikamienius vardus, jų trumpinius, pravardes ir krikščioniškos kilmės antroponimus, pateikęs gerokai praplėstą dvikamienių vardų dėmenų ir vardų trumpinių inventorių, įtikinamai aptarė daugelio mūsų asmenvardžių (ir pavardžių) kilmę. Tarp šių darbų chronologiškai įsiterpusi studija „Krikščionybės ištakos Lietuvoje: Rytų krikščionybės vardyno duomenimis“ (2005) taip pat, kaip ir anie du, yra reikšminga tolesniems mūsų asmenvardžių tyrimams: joje aptarti Rytų krikščionybės palikti pėdsakai tikrinėje leksikoje ir keliama svarbi skirtingos kilmės vardų mišimo idėja. Naujojo tūkstantmečio pirmaisiais dešimtmečiais Zinkevičius bene daugiausia savo laiko skyrė asmenvardžiams. Tada vienas po kito dienos šviesą išvydo jo parašyti darbai: „Senosios Lietuvos valstybės vardynas“ (2007), „Krikščioniško vardyno kelionė į Lietuvą“ (2010), „Lietuvos vardas: Kilmė ir formų daryba“ (2010)... Surinkus duomenis iš kiek neįprasto šaltinio – telefono abonentų knygų – dviejose palyginti nedidelės apimties knygelėse išlukšten-ti lietuviško (baltiško) paveldo reliktai Lenkijos Suvalkų ir Augustavo krašto bei Balstogės vaivadijos gyventojų

pavardėse²³ ir parašytas stambus veikalas apie Vilnijos lenkakalbių pavardes²⁴, kuriame, nuvalius slavavimo ir lenkinimo apnašas, parodyta, kad šio regiono vietinių gyventojų pavardės iš niekur nebuvu atneštos ar skolintos, bet susidarė čia, o sulenkintos plito į gretimas Gudijos teritorijas ir Lenkiją. Beje, Profesorius nepamiršo ir savo gimtųjų vietų vardyno: atskiroje knygelėje aptarė Ukmergės rajono gyvenviečių pavadinimų kilmę²⁵.

Kaip kalbos istorikui, Zinkevičiui visada rūpėjo kruopščiai patikrintų faktų tiesa, todėl sunkiai pakentė fantazija, o ne mokslo dėsniais ir logika grįstas šiuolaikinių romantikų lituanistines ir baltistines „teorijas“. Parodęs visišką jų nepagrįstumą knygelėje „Lituanistikos (baltistikos) mokslas ir pseudomokslas“ (2006), bet atsirandant vis naujų mėgėjiškų „opusų“, visą laiką juos kritikavo periodikoje skelbiamuose straipsniuose. Pavyzdžiui, viename iš jų – „Ar Tacito

²³ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavardėse: Polonizacijos apybraiža*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010; taip pat jo: *Lietuviškas (baltiškąs) paveldas Balstogės vaivadijos Lenkijoje pavardėse: Slavizacijos apybraiža*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.

²⁴ Zigmąs Zinkevičius, *Vilnijos lenkakalbių pavardės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.

²⁵ Zigmąs Zinkevičius, *Ukmergės rajono gyvenviečių vardynas: Pavadinimų kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.

Aestiorum gentes yra estai?“ – argumentuotai išaiškino, kad etnonimu *aisčiai* Tacito laikais buvo vadinami ne estai, kaip kartais nepamatuotai teigiama, bet viena iš vakarų baltų genčių²⁶.

Itin plačius mokslinius ir visuomeninius Zinkevičiaus interesus gražiai atspindi Lietuvių katalikų mokslo akademijos²⁷ rūpesčiu išleisti keturi „Rinktinių straipsnių“ tomai (2002–2004). Į juos sudėti svarbiausi Lietuvos ir užsienio leidiniuose skelbti mokslo straipsniai, kalbotyros žurnaluose ir kitoje periodikoje publikuotos recenzijos, kalbos praktikai ir kalbos didaktikai skirti rašiniai, įvairūs su kalbotyra tiesiogiai nesusiję straipsniai ir pokalbiai (interviu) su žurnalistais. Beje, ketvirtajame tome yra išsamai, keliasdešimt puslapių užimanti Salomėjos Peciulkienės sudaryta Zinkevičiaus darbų bibliografinė rodyklė²⁸. Joje suregistruotos dar ne visos, o tik iki 2003 m. pradžios pasirodžiusios publikacijos²⁹, bet užtenka vien į ją žvilgtelti,

²⁶ *Archivum Lithuanicum* 12, 2010, 345–352.

²⁷ Jos nariu buvo išrinktas 1991 m.

²⁸ Iki jos buvo sudarytos dvi: M. Griškevičienė, S. Peciulko (red.) *Zigmąs Zinkevičius. Bibliografija* (įžangos žodis J. Palionio), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1987; *Zigmąs Zinkevičius. Bibliografijos rodyklė*, antras pataisytas ir papildytas leidimas (papildymai S. Peciulkienės, įžangos žodis A. Sabaliausko), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.

²⁹ Ši rodyklė papildyta Martyno Maniušio sudarytu 2003–2013 m. pasiro-

kad tarsi ant delno pamatytum, kokia milžiniška buvo Profesoriaus gvildentų ar jo dėmesio sulaukusių temų įvairovė.

Turėdamas Dievo dovaną paprastai, aiškiai dėstyti mintis ir, rodos, be menkiausios įtampos kurti sklandų, lengvai skaitomą ir suvokiamą tekstą, Zinkevičius, be keliasdešimties mokslinių monografijų ir visuomenės švietimui skirtų knygų, yra parašęs ir kelias autobiografines: „Kaip aš buvau ministru“ (1998), „Prie lituanistikos židinio“ (1999), „Po aštuonerių metų: Knygos „Prie lituanistikos židinio“ tęsinys“ (2006), „Lituanistinė veikla po 2006 metų“ (2013). Jose gausu lituanistikos istorijai svarbių autentiškų liudijimų ir spalvingų atsiminimų apie išgyventus įvykius ir gyvenimo keliuose sutiktus žmones.

Profesorius, Lietuvos MA nario (1990 m.) Zigmo Zinkevičiaus nuopelnai Lietuvos mokslui įvertinti Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino III laipsnio ordinu (1995 m.) ir ordinu „Už nuopelnus Lietuvai“ (2015 m.), taip pat garbingomis premijomis – Lietuvos MA Kazimiero Būgos (1995 m.) ir Nacionaline pažangos premija (2007 m.). Vytauto Didžiojo universitetas garbės daktaro vardą Profesoriumi suteikė 1994 m., o ukmergiškiai iš savo krašto kilusį mokslininką pagerbė, 2012 m. suteikę Ukmergės garbės piliečio vardą. Darbščiojo

džiusių knygų ir straipsnių bibliografiniu aprašu (žr. *Zigmas Zinkevičius. Lituanistinė veikla po 2006 metų*, Vilnius: Edukologija, 2013, 59–86).

lietuvių kalbininko darbai ir mokslinis autoritetas plačiai pripažinti tarptautiniu mastu: 1982 m. savo nariu jį išrinko Švedijos karališkoji humanitarinių mokslų akademija, 1991-aisiais – Norvegijos MA, o 1995-aisiais jis tapo Latvijos MA užsienio nariu ir Prahos lingvistinio būrelio garbės nariu. Latvijos universitetas garbės daktaro vardą suteikė 1991 metais. Zinkevičius taip pat yra tarptautinės Herderio premijos laureatas (1994 m.) ir apdovanotas specialiu Baltijos mokslų akademijų medaliu (2010 m.).

Zigmas Zinkevičius nugyveno ilgą, be galo aktyvų mokslo pasišventėlio ir gerbiamo pedagogo gyvenimą, bet tarsi to būtų negana, jo daliai buvo tekę ir kitokių darbų, kurių atsisakyti negalėjo dėl nuo jaunų dienų išsiugdyto įsakmaus pareigos jausmo. Pasitraukęs į pensiją, 1995–1996 m. jis vadovavo Lietuvių kalbos institutui, bet 1996-ųjų pabaigoje buvo paskirtas Lietuvos švietimo ir mokslo ministru, ėjo šias pareigas iki 1998 m. kovo pabaigos ir net spėjo pažinti partinių rietenų užkuliusius, kai 1999-ųjų rudenį buvo išrinktas Lietuvos krikščionių demokratų partijos pirmininku (atsistatydino ir visai pasitraukė iš politikos 2002 m.). Vargu, ar tie iš pareigos prisiimti darbai jo širdžiai buvo mieli, nes viename pokalbyje yra sakęs: „Dalyvauju politikoje iš reikalo, noriai grįžčiau prie mokslo darbo“³⁰. Vis

³⁰ Zigmas Zinkevičius, *Rinkiniai straipsniai* 4, Vilnius: Katalikų akademija, 2004, 106.

dėlto senu papratimu dirbo nuoširdžiai, vildamasis pasiekti išsikeltų tikslų: kaip partijos pirmininkas, „išgelbėti partiją nuo skilimo“, kaip ministras, „kad jaunimas būtų auklėjamas patriotine ir krikščioniška dvasia ir kad būtų išgelbėta beužgęstanti lietuviybė Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose“³¹. Pasiiekti pavyko ne viską: iš prigimties tolerantiškam ir kitų gera valia pasitikinčiam žmogui bene daugiausia kartėlio teko patirti, susidūrus su karjerizmu, veidmainyste ir egoizmo kupinu užsispyrimu.

Ištrūkęs iš tarnybinių saitų, kurie buvo gerokai sulėtinę įprastą mokslininko kasdieninio darbo ritmą, su palengvėjimu atsikvėpė ir turbūt pasijuto laimingas, galėdamas grįžti prie rašomojo stalo ir neblaškomas visa galva pasinerti į rūpimas lingvistines problemas – juk

ne kartą yra juokavęs: „kuo ilgiau sėdžiu ir dirbu, tuo sveikesnis jaučiuos“. Skaičiuoti, studijuoti, rašyti jam buvo didžiausias malonumas. Dangaus apdovanotas puikia atmintimi, unikaliu gebėjimu vienu metu gilintis į kelis darbus, pastaruoju dešimtmečiu Profesorius buvo pavydėtinais darbingas: kone kasmet pradžiugindavo nauja knyga, kartais net keliomis per metus. „Kol žmogus gyveni, darbų niekuomet nebaigi“ – yra sakęs. Deja, mirtis visada ateina ne laiku ir netikėtai. Liko ilga Profesoriaus parašytų knygų lentyna, darbo kambaryje rąstais nukloti du rašomieji stalai, bet pasaulis, jam išėjus, pasidarė tuštesnis...

Regina VENCKUTĖ
[regina.venckute@flf.vu.lt]

³¹ Ten pat, 211.